

Sober en doelmatig

De Waardenburg als gedroomde restauratie

Hans Bollebakker - De restauratie van de oude motte burcht Waardenburg in het Gelderse Waardenburg (gemeente Neerijnen) heeft een voorbereidingstijd van enkele decennia gehad. In die lange tijd zijn de restauratieopvattingen fundamenteel gewijzigd. De restauratie is daardoor ongewild trendzettend in zijn benadering en techniek geworden.

TOEN RUDOLF DE COCK IN 1265 DE Waardenburg (in het dorp Hier of Hiern, later Weerdenburg/Waardenburg) middels landruil met graaf Otto II van Gelre verwierf, ving hij terstond aan met het bouwen van een versterking op de bestaande motte. Het aanzien dat dit met zich meebracht verschafte Rudolf een plaats in de ministerialiteit, waardoor hij op den duur tot de edelen kon gaan behoren¹. Het geslacht De Cock dat tot de Gelderse edelen wordt gerekend², treffen we in de persoon van Gisiberti de Coci ook aan op kasteel Nederhemert³. Deze tak nam ook nog al eens de naam Van Hemert aan. Rudolf die oorspronkelijk de familienaam De Châtillon draagt, noemde zich De Cock⁴.

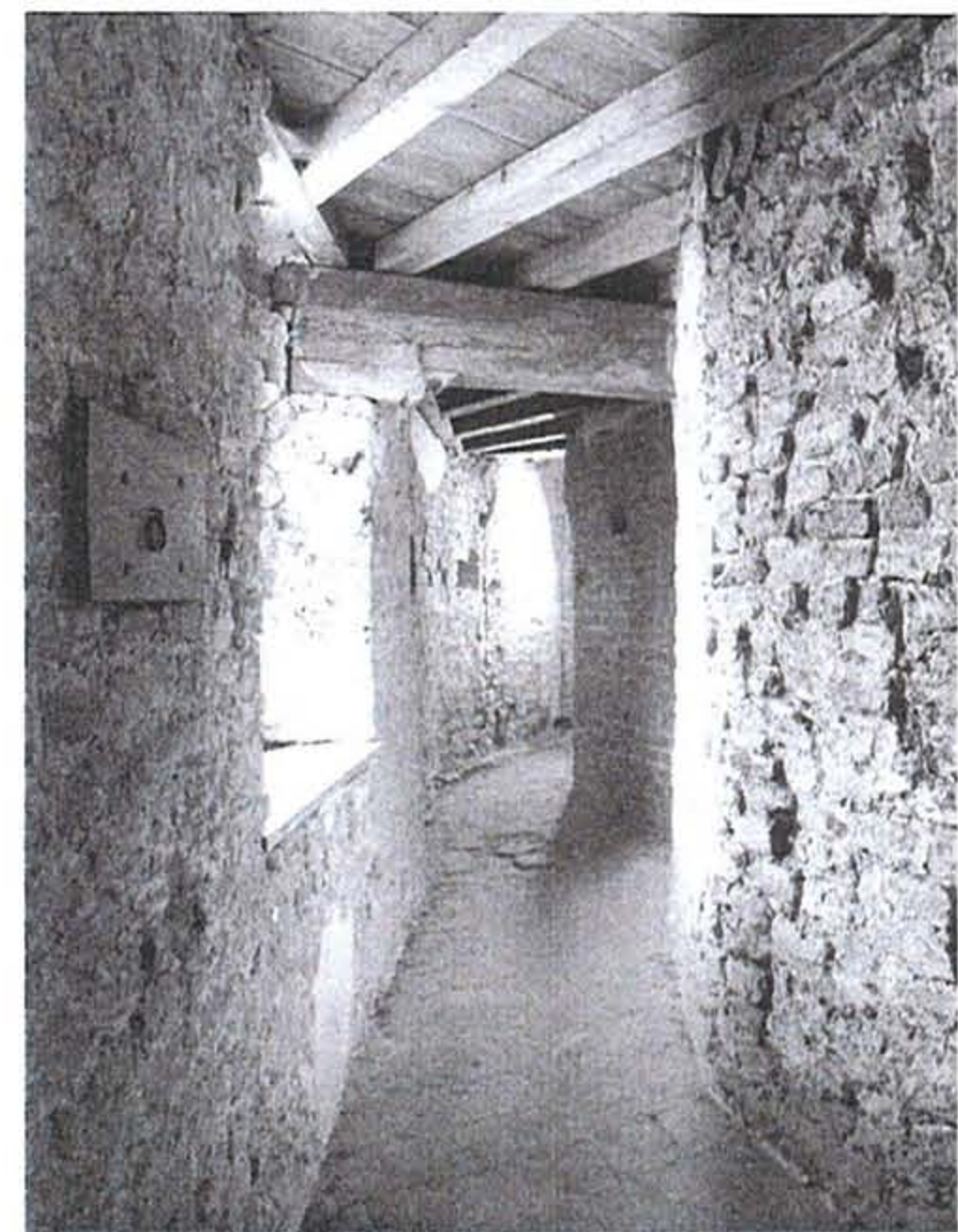
Bouwhistorisch onderzoek

Het vooronderzoek dat richtinggevend voor de restauratie is, werd verricht door het Bureau voor Bouwhistorie en Architectuurgeschiedenis te Utrecht⁵. Dat bureau verrichtte tevens de restauratiebegeleiding, omdat tijdens restauratiewerkzaamheden meer bouwsporen in het licht zouden komen. Interieur en exterieur zijn geheel onderzocht, vastgelegd en tijdens de restauratie waar nodig aan revisie ten behoeve van waardestelling onderworpen. De bevindingen daarvan zijn neergelegd in een vervolgrapportage⁶. De resultaten daarvan - neergelegd in tussenrapporten - waren richtinggevend

voor de restauratie. Het onderzoek leverde veel gegevens op. Het meest in het oog springend is de fasering en datering van de verschillende bouwdelen variërend van 1265 tot 1895⁷, die uitvoerig per periode werden beschreven⁸. Beantwoording van voor de hand liggende vragen leveren maatwerk op. Voor het exterieur is bijvoorbeeld van belang hoe verloren gegaan

Voor het exterieur is bijvoorbeeld van belang hoe verloren gegaan metselwerk opnieuw moet worden ingevuld, met dezelfde steen of met in identiek formaat uitgevoerd nieuwe steen.

metselwerk opnieuw moet worden ingevuld, met dezelfde steen (indien voorhanden) of met in identiek formaat uitgevoerd nieuwe steen. En wat te doen met het voegwerk? Hoe de binnenruimten aan te pakken en welke periode is uitgangspunt bij herstel? Onderzoeksresultaten van gevel en halfronde toren aan de noordzijde van de ringburcht - uniek in Nederland - leverde tot dusver onbekende informatie op die van belang is voor de interpretatie van veelzijdige kastelen. ►

Linkerpagina: Oostvleugel aan de binnenplaatszijde. Voor restauratie.

Foto's Marco de Nood

De weergang: noordoostzijde, 1e verdieping. Voor restauratie. Bij de restauratie zijn de muren gestuct met natte kalk.

De 'Faustkamer' aan het eind van de weergang op de eerste verdieping. Faust is hier nooit geweest, maar de kamer bleef door de eeuwen heen deze naam houden. Het was een vertrek voor de wacht. Ongewijzigd gehandhaafd.

Rechterpagina: De Waardenburg gezien naar het westen. De traptoren steekt boven het Donjon uit.

Foto Marco de Nood

Professor Coen Temminck Groll (I) op werkbezoek bij projectleider Louis Gerdessen. Najaar 2008. Foto Hans Bollebakker

Kap Donjon na restauratie. De bedekking is vernieuwd conform aangetroffen toestand. Aan de oostzijde (links) gedekt met de Oud Hollandse Pan, aan de westzijde (rechts) met leibedekking (maasdak). De kooien op de rookkanalen zijn nieuw gemaakt door smederij Rombouts. Foto Hans Bollebakker

Bewoners van Hiern/Waardenburg¹¹

voor 1265: Otto II, Graaf van Gelre
 1265 – 1280: Rudolf de Cock I, ridder, heer van Hemert, Hiern, Opijnen en Nerrijnen tot 1401: bleef Waardenburg in bezit van het geslacht De Cock
 1401 – 1511 Het geslacht Van Broekhuizen
 1511 – 1617 Geslacht Van Arkel
 1618 – 1660 Geslacht Vijgh
 1660 – 1701 Geslacht Bronkhorst
 1701 – 1881 Geslacht Van Aylva
 1881 – 1971 Geslacht Van Pallandt
 1971 – Jhr. C.L.H. van Vredenburg

(Gegevens uit Kasteel Waardenburg, weerbaar en veelzijdig, 2009)

Restauratie¹²

Opdrachtgever: Stichting Vrienden der Geldersche Kasteelen en stichting Geldersch Landschap, Arnhem. Projectleider: F. Ganzevles
Architect & Directie: Van Hoogevest Architecten BV, Amersfoort
 Projectleider: L. Gerdessen
Hoofdaannemer: Nico de Bont B.V. Vught.
Uitvoerder: K. Bakkeren (leerling bouwplaats project).
Bouwhistorisch onderzoek: BBA Bureau voor Bouwhistorie en Architectuurgeschiedenis, Utrecht. Ir. A. Viersen, Drs. E. Geldhof
Archeologisch Onderzoek: ADC Archeoprojecten, Amersfoort. Opgravingsleider: Drs. P. de Boer.
Bouwsom: € 4,7 miljoen, inclusief BTW en architectenhonorarium.

Archeologie

Diverse archeologische onderzoeken zijn hier in het verleden uitgevoerd. Om zicht te krijgen op de oorspronkelijke omvang van de burcht is in 1961 onder leiding van prof. J.G.N. Renaud aan de zuidzijde (rivierzijde) van de hoofdburcht gegraven, waarbij onder meer delen van de weermuur en van een vierkante en ronde toren zijn aangetroffen.

Ten behoeve van de restauratie-uitvoering zijn toen in de westelijke vleugel door architectenbureau Rappange enkele proefsleuven gegraven. Deze sleuven lagen nog goeddeels open en werden onderwerp van nader onderzoek in 2004 door drs. T.C. Bauer en prof. H.L. Janssen. Van Rappange is geen onderzoeksverslag bekend, van Bauer & Janssen daarentegen waren opmetingsresultaten, profieltekeningen en foto's voorhanden. Tenslotte kreeg het ADC Archeoprojecten te Amersfoort de opdracht om de archeologische begeleiding (protocol opgraven) uit te voeren, dat plaats vond gedurende de periode 2007 – 2008⁹. Renaud's werk leverde zicht op de oorspronkelijk omvang van de Waardenburg. Bauer & Janssen verschaftte precieze meetresultaten terwijl De Boer & Alma (ADC) ondermeer hebben aangetoond dat er een motte onder het huidige veelzijdige kasteel ligt. De voorburcht is aan de westzijde gelokaliseerd, met aanwijzingen dat er nog een tweede voorburcht moet hebben bestaan. Deze zijn op basis van de aangetroffen aardewerkresten te dateren tussen het laatste kwart van de 13e en het eerste kwart van de 14e eeuw. Voor het restauratiewerk is van directe betekenis dat enkele belangrijke vondsten alsnog door middel van planaanpassing konden worden behouden voor eventueel nader onderzoek. Dit zijn onder andere een bakstenen put, een muurfundering en een belangrijke profieldam waarin zich de afdeklaag van de motte bevindt¹⁰.

Sober en doelmatig

De dagelijkse leiding van de restauratie berustte bij de heren Ganzevles, Gerdessen, en Bakkeren. Dit bleek een gouden combinatie die leidde tot een restauratie op maat, tot in elk detail verantwoord.

Opdrachtgever, architect, aannemer en ►

Fase 1: Herstel van de eikenhouten buitendeur naar de traptoren. Meester timmerman, Eric Boom in de werkplaats van aannemer Nico de Bont, met de uitgezaagde bovenzijde. Enkele decennia terug zou deze deur nog op de container belanden.
Foto's Hans Bollenbakker

Fase 2: Meester en leerling timmerman: het raamwerk onderzijde wordt aangeheeld en verlijmd.

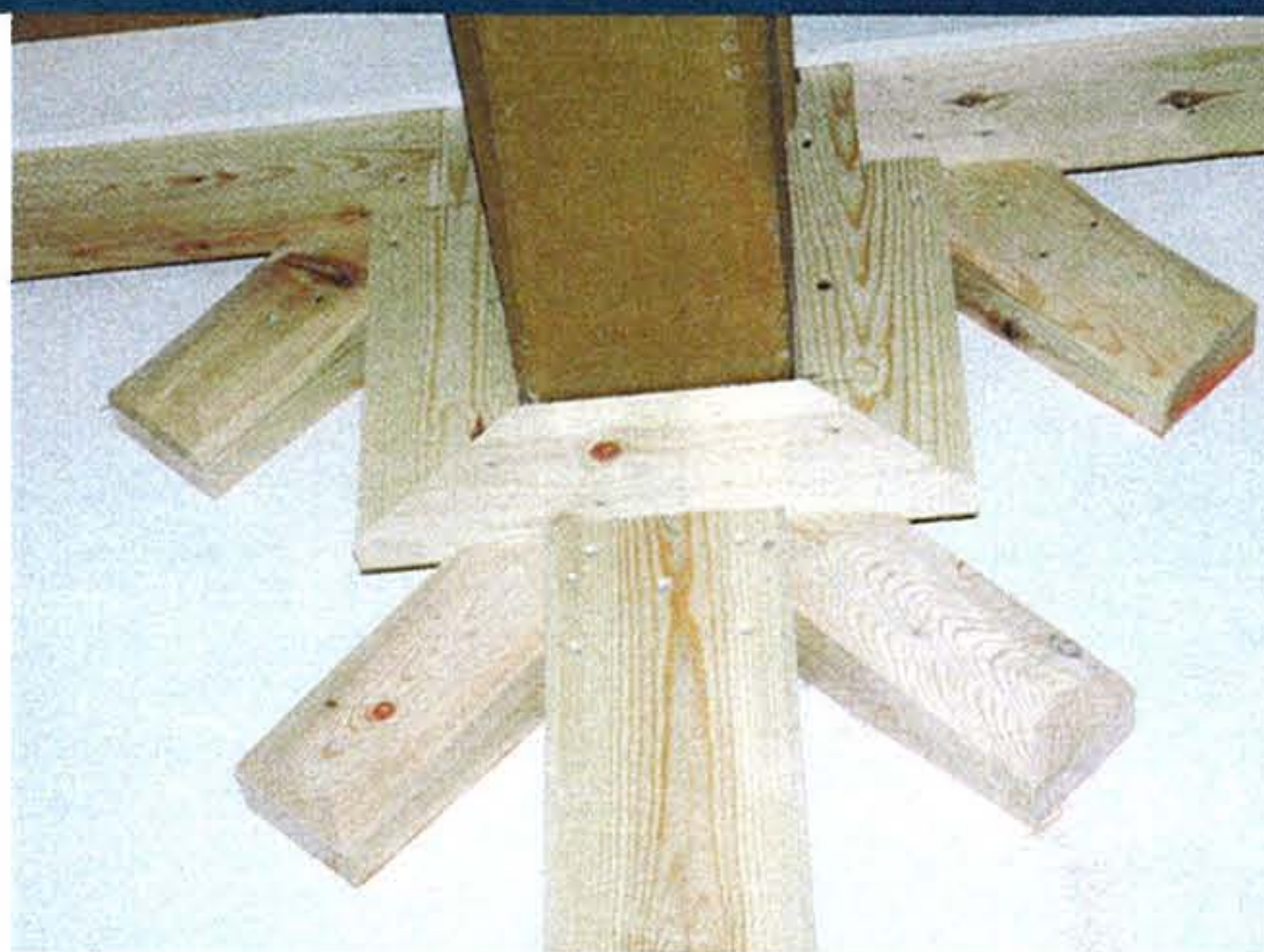

Fase 3: De deklaag wordt zwaluwstaartsgewijs aangebracht, rustend op het eerder verlijmd raamwerk.

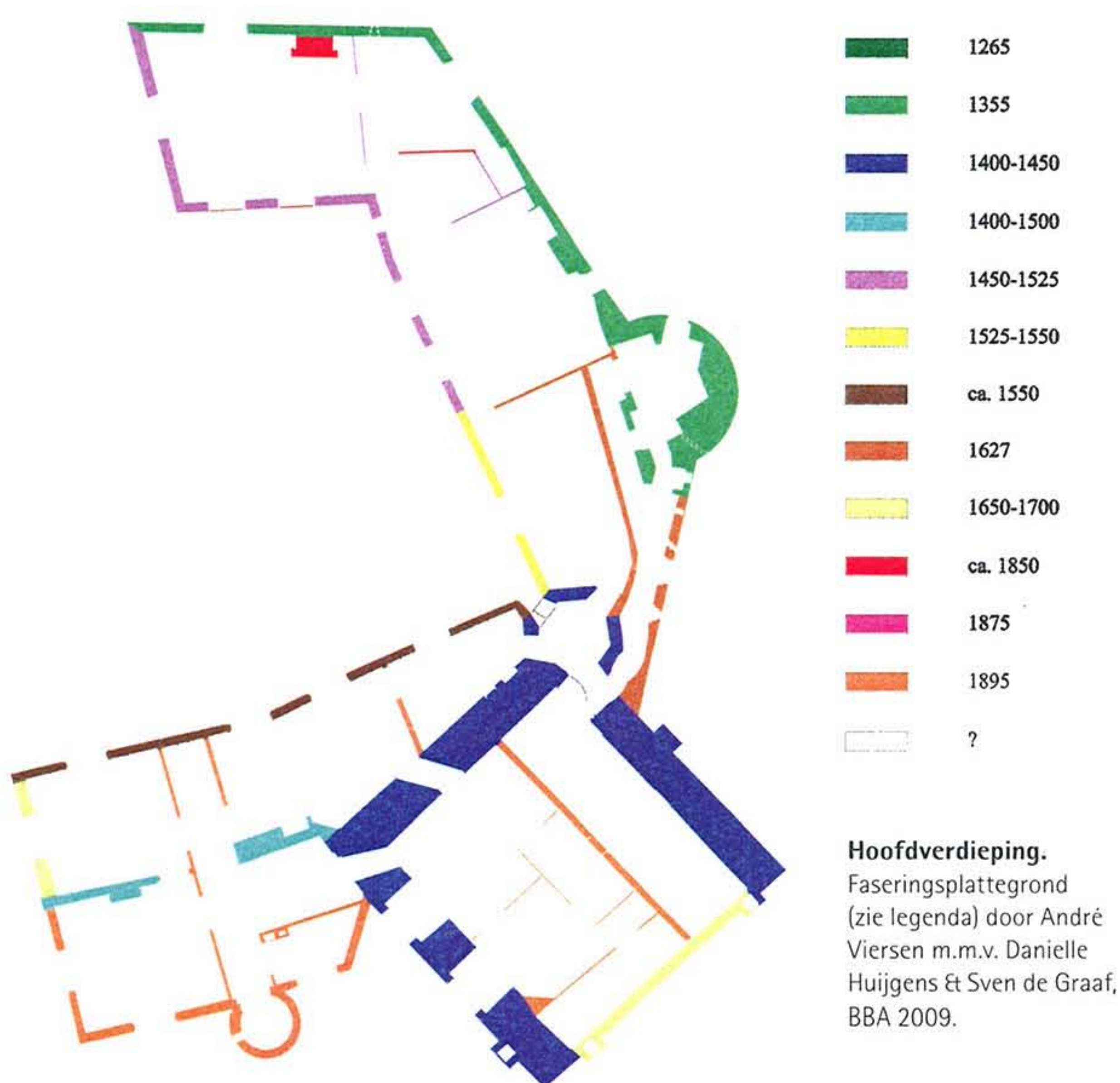
Fase 4: De deklaag is op het snijvlak afgeschuind en wordt naadloos tegen het oude houtwerk aangebracht. Voor aansluiting van de houtnerf wordt zorgvuldig zorg gedragen.

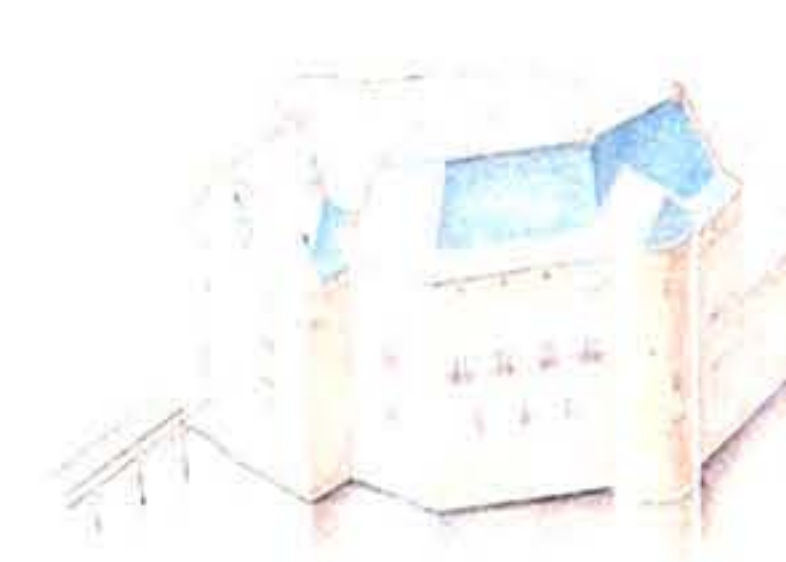
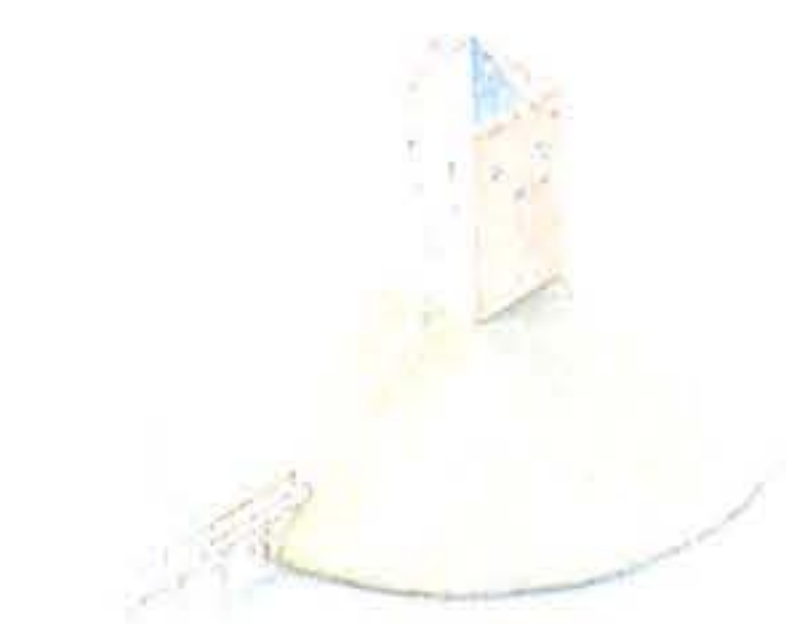

Links fase 5: Erik Boom toont het resultaat na twee weken werk. Het vernieuwde deel is de onderzijde. Let op de inzetstukken bij het slot (midden onder).

Rechts: Beklamping van het raamwerk waarop het betengel wordt gespannen. De klampen worden tussen muur en raamwerk rondom aangebracht om te voorkomen dat het raamwerk doorbuigt waardoor de betengeling de muur raakt en zijn isolerende werking verliest.

Hoofdverdieping. Faseringsplattegrond (zie legenda) door André Viersen m.m.v. Danielle Huijgens & Sven de Graaf, BBA 2009.

Ca 1250. De versterking, van graaf Otto II van Gelre. De motte is duidelijk zichtbaar. Reconstructietekeningen door André Viersen en Grazyna Turolska, BBA 2009.

Situatie gezien naar Noord na 1285, na toevoeging zaakvleugel (thans niet meer aanwezig) aan de zuidzijde. Brug met ingang aan de westzijde.

Ca 1570. Situatie kort voor de verwoesting in 1574. Het Donjon (midden achter) dateert uit midden 15e eeuw.

Kastelenkunde van Jaap Renaud.

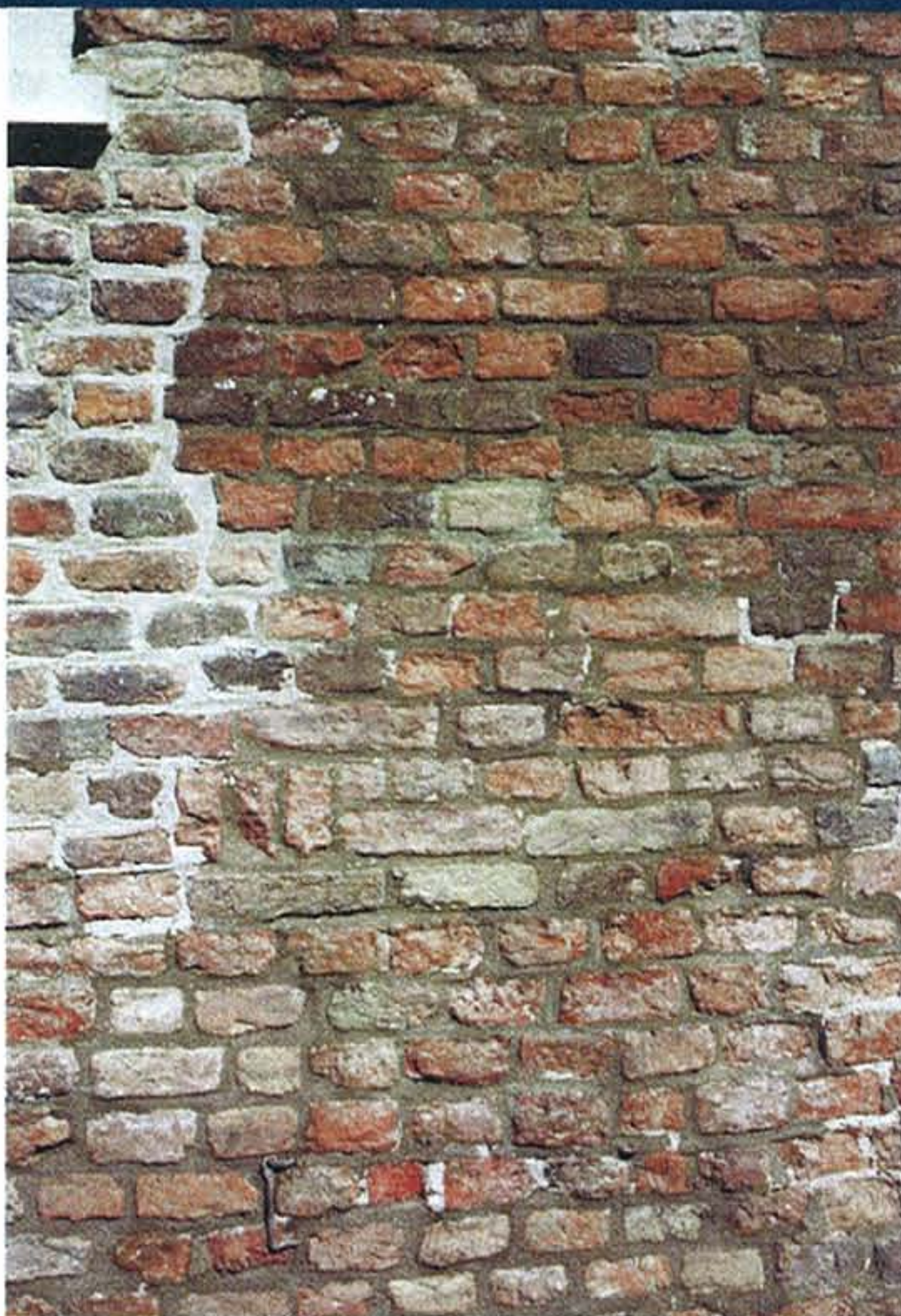
Prof. Renault overleed op 25 april 2007. De Nederlandse Kastelenstichting en bureau Baac bv (archeologie en bouwhistorie) hebben een levensschets van hem samengesteld en die uitgegeven onder de titel: 'De Delftse colleges Kastelenkunde van prof. dr. Jaap Renaud'. [red. Rob Gruben, Annetieke Wielinga, Marjolijn Saan]. Wijk bij Duurstede/'s-Hertogenbosch 2008. Naast de levensloop van Renaud, diens betekenis

voor de kastelenkunde en een bibliografie worden ondermeer behandeld de verschillende door hem besproken kasteeltypen als het motte kasteel, de ronde waterburcht en het rechthoekig kasteel. Renaud plaatst een en ander in het tijdsbeeld van bloei van het kasteel en het einde van het kastelentijdperk. Hier is van belang zijn bespreking en definiëring van het motte kasteel – het château à motte (motte = heuvel). 'Het motte

principe gaat er van uit dat de ophoging er voor moet zorgen dat men zich uit de hoogte kan verdedigen (...) als vuistregel kunnen we hanteren dat als de heuvel een militaire rol wil spelen, deze driemaal manshoog – 4,5 tot 5 meter – dient te zijn.' (pp 42,43) Als bekende voorbeelden noemt hij: kasteel Kessel in Limburg en de ronde burcht in Leiden.
Info: www.kastelen.nl

Binnenzijde Donjon (NR). De muurdikte varieert tussen de 150 en 200 cm zoals ook bij kasteel Nederhemert werd aangetroffen. Foto Marco de Nood

Zuidzijde muur westvleugel, voegwerk partiel hersteld met kalkspecie. Voor specifiek voegwerk zijn extra drie kleuren zand aangevoerd (geel, rood en bruin) teneinde de juiste samenstelling per ingreep te kunnen aanmaken. Foto Hans Bollebakker

Achtzijdige traptoren. Na restauratie (NR). De wanden zijn met natte kalk bewerkt, de treden aangesmeerd met metselspecie. Foto Hans Bollebakker

consulent van de Rijksdienst maakten een uitgebreide rondgang over de steigers en onderzochten de gevels, teneinde een kader te scheppen voor herstel van voeg- en metselwerk. Dit resulteerde in terughoudend herstel: alleen op plaatsen waar de bakstenen waren vergaan of gescheurd, mocht herstel plaatsvinden. Verdwenen voegen of die welke schade konden toebrengen aan het omliggende metselwerk werden vernieuwd. Met deze terughoudende en conserverende benadering werd bereikt dat de bouwsporen bleven gehandhaafd en het patin der eeuwen intact bleef. Van het

houtwerk zoals ramen, deuren en kozijnen werden slechts de vergane delen vernieuwd en voor het overige aangeheeld. Het schilderwerk van het interieur werd uitgevoerd op basis van aangetroffen kleuren, aangevuld met een keuze uit de kleurenwaaier van Farrow & Ball. De muren werden opnieuw betengeld en voor een ander deel gepleisterd, dan wel met natte kalk behandeld.

De succesformule van deze restauratie berustte niet alleen op een intensieve samenwerking tussen alle direct en indirect betrokkenen. Die betrokkenen waren ook allen even gedreven.

Alleen zo komt een toprestauratie tot stand. Gelders Landschap en Geldersche Kasteelen heeft met deze aanpak een voorhoedepositie ingenomen en de trend gezet voor een nieuwe aanpak in het restauratiebedrijf. Voor dit artikel is mede gebruik gemaakt van het boek dat recent ter gelegenheid van deze restauratie is verschenen. Een droomboek met relevante tekst en prachtige foto-opnamen. ■

Drs. Hans Bollebakker is gastdocent aan de UVA

Noten

1. Winter, J.M. van; *Ministrialiteit en ridderschap in Gelre en Zutphen*. Groningen, 1962. (academisch proefschrift) p 181 en tabel A1 volgnummer 12.
2. Ibid. p 181, citaat: 'van formele verheffing tot de adelstand blijkt nergens iets bij Gelderse families, maar wel begon men vermoedelijk in de loop van de veertiende eeuw enige heren van hoge heerlijkheden en zonen

van edelvrije moeders als edelen te beschouwen waaronder de heren Cock van Weerdenburg'.

3. Bollebakker, H; *De Noodklok over kasteel Nederhemert*. In Heemschut jrg. 75 no 5, okt 1998, pp 25-32. p 26.

4. Jas, J. [red] *Kasteel Waardenburg, weerbaar en veelzijdig*. Zwolle Arnhem, 2009. passim.

5. Grovestins, G; Olde Meierink, B,

et Viersen, A; *Kasteel Waardenburg, bouwhistorisch onderzoek deel 1 Bouwhistorie; Deel II Ruimteboek*.

Utrecht, december 2006;

6. Viersen, A; *Kasteel Waardenburg, Restauratiebegeleiding Deel I tekst, Deel II Afbeeldingen*. Utrecht april 2009

7. Ibid. Deel II, pp 25, 27 - 29.

8. Ibid. Deel I, pp 7 - 19.

9. Boer, P. de et Alma, X.J.F;

Kasteel Waardenburg in de steigers. De archeologische begeleiding van de restauratie van kasteel Waardenburg (Gemeente Neerijnen). Rapport 1730 ADC Amersfoort, 2009

10. Ibid. pp 5, 44 -48.

11. Jas 2009, -pp 132, 133

12. Ibid. p. 134